

SPRAVODAJCA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

2024

SEVEROVÝCHODNÁ ČASŤ RAJECKÉHO NÁMESTIA V ROKU 1925
(dnes budova mestského úradu)

**POZNÁMKY
K AVIFAUNE RAJECKEJ
DOLINY**
Časť 1.

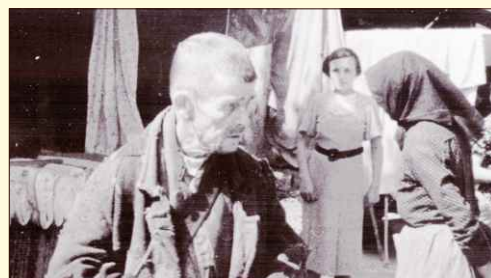
**SÁGA JEDNEJ RODINY
Z RAJECKEJ DOLINY**

ČERVENÁ RAJČOVINA

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA
18. časť

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

17. výber: Rozličné pomenovania ľudí
podľa ich fyzických
alebo duševných vlastností
v rajeckom nárečí

SÁGA JEDNEJ RODINY Z RAJECKEJ DOLINY

Marcinová, Júlia: **Kde si sa vydala, tam si mlieko pýtaj**. Kniha o živote, smrti a odpustení. Žilina: Vydavateľstvo Artis Omnis 2023. 344 s. ISBN 978-80-8201-192-3.

Autorka Júlia Marcinová (rod. Knapcová, PhD., PhD.), v súčasnosti riaditeľka Krajského kultúrneho strediska v Žiline, v poslednom období rezonujúca v podvedomí slovenskej čitateľskej verejnosti aj ako spisovateľka, sa profesionálne venuje etnológii a tradičnému odievaniu. Je známa svojimi jedinečnými odbornými publikáciami o ľudovom odievaní v oblasti Žiliny a Rajeckej doliny, ktoré vydala spolu so Soňou Jamečnou¹.

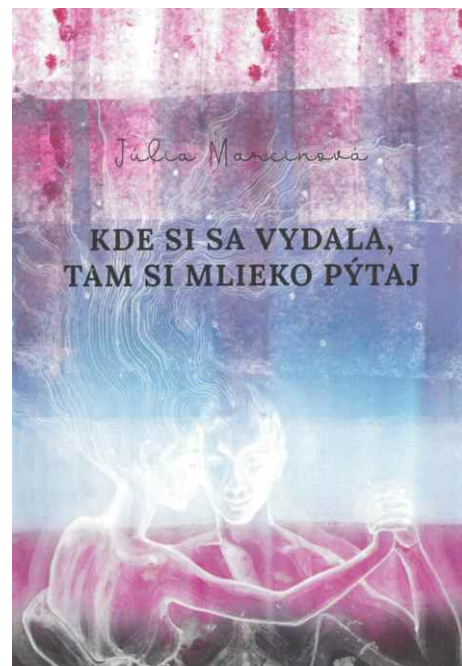
Aj v svojom nedávnom publikačnom počine zostáva J. Marcinová v Rajeckej doline, no z hľadiska percipienta textu sa ocitá v novej pozícii – pozícii spisovateľky, autorky prozaickej tvorby. Jej románová prvotina *Kde si sa vydala, tam si mlieko pýtaj* dokáže upútať na prvý pohľad a skôr, ako ju uchopíme do ruky: príťažlivá, nevinne biela obálka s pomerne znepokojujúcim názvom, ktorý nevestí nič príjemné. Akoby predznamenával, že čítanie bude nielen o radoostiach života, ale aj o tom, čo k nemu odnepamäti patrí: o stálom ľudskom zápase so životom, o prežívaní obyčajných všedných dní, no aj o skutočných bojoch vstupujúcich do osudov človečenstva v podobe vojen. Jednoducho, kniha o žití a zo života. Avšak jej názov má v sebe aj upokojujúci podtitul *Kniha o živote, smrti a odpustení*, ktorý povzbudí čitateľa začítať sa do nej s nádejou a bez predsudkov.

A naozaj, väčšina tých, čo nezaváhali a s knihou sa bližšie zoznámili, neoľutovali. Aspoň tak to naznačuje veľký záujem a ohlasy čitateľov na jej prvé vydanie. Zaujímavosťou, o ktorej mnohí čitatelia vari ani nevedia je, že knihu s modro-fialovo-bielou obálkou a rovnomeným názvom a náznakovou ilustráciou tancujúceho páru malo možnosť niekoľko šťastlivcov po prvýkrát vziať do

ruky už v roku 2022. Tento údaj vydania knihy (pravdepodobne vlastným nákladom) je v nej uvedený spolu s niekoľkými doplnkovými informáciami.² O grafický dizajn sa vtedy postarala Katarína Kráľová, ilustrácie a dizajn obálky vytvorila Zuzana Gramerová a ilustrátorom rodokmeňa ústredných postáv sa stal Maroš Koleda. Mimochodom, podobná, ako je zverejnená originálna ilustrácia rodostromu v pôvodnom vydaní, by bola užitočná aj v súčasnom aktuálnom vydaní knihy. Určite by veľmi pomohla zorientovať sa v generačnej postupnosti predkov opísanej rodiny a prehľadne identifikovať a zaradiť jednotlivých jej členov.

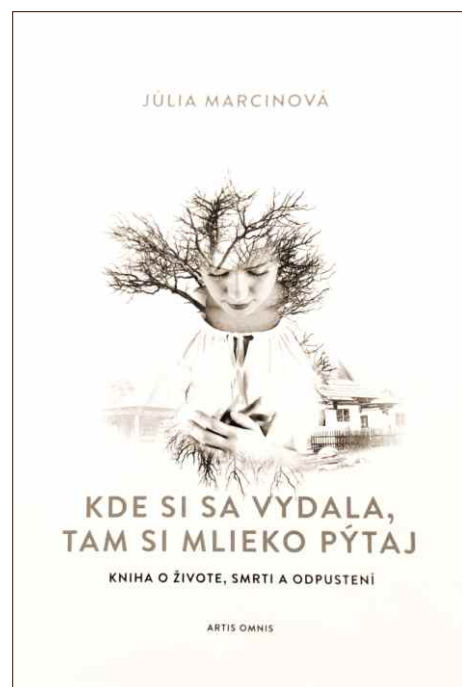
Hneď zo začiatku našich postrehov o publikácii sa žiada zdôrazniť zo pár skutočností, o ktorých sa autorka v niektorých svojich poznámkach sama explicitne zmieňuje.

V prvom rade je to fakt, že opísaná kniha je odrazom „naliehavej nevyhnutnosti vtlačiť punc dôležitosti malým, zdanlivo nevýrazným dejinám, ktoré často ostávajú v tieni tých veľkých“. V texte knihy sa zoznamujeme s osudmi konkrétnej rodiny naprieč štyrmi generáciami, pričom autorka do takejto (pravdepodobne aj výsostne osobnej) výzvy vstupuje s vedomím, že nie je možné poskladať ich presne tak, aby mohli tvoriť podrobnejší a súvislejší príbeh. Preto, ako sama vraví, ponúka niekoľko dejových línií odohrávajúcich sa v r. 1860 – 1944, lokalizovaných do Rajeckej doliny, presnejšie do obce Poluvsie pri Rajeckých Tepliciach a konštatuje, že „postavy sú vo veľkej väčšine skutočné – dokonca majú i totožné mená, samozrejme, použité s dovolením spomenutých osôb a žijúcich potomkov“. J. Marcinová tak vytvorila knihu na základe reálnych udalostí „útržkovito zacho-

Hore: **OBÁLKA PRVÉHO VYDANIA**

Dole: **OBÁLKA DRUHÉHO VYDANIA**

vaných ústnym podaním až do súčasnosti“ a ako dopĺňa: „ich zapísaním sa tak navždy stávajú malou súčasťou pamätí národa“ (cit. p. na s. 5).

Autorkine úprimné texty venovania a poďakovania, v ktorých sa prednostne spomínajú jej milovaní rodičia, starí rodičia i prarodičia, jednoznačne ukazujú na tých, ktorí sa najviac priamo

či nepriamo pričini o vznik tejto, takpovediac rodinnej kroniky.

Celé dielo pôsobí značne emotívne – prezentuje totiž skutočné príbehy opísané neúprosne a nemilosrdne, ale súčasne aj s vľúdnym porozumením a prívetivo, pričom láska naplňajúca ľudské bytie je prelínaná krutosťou, a tak zdôrazňuje silu obyčajného jedinca. Autorka sa neponára do detailných opisov; často v niekoľkých vetách dokáže priblížiť podstatu okolností vyplývajúcu z mozaikovito poskladaných podstatných výťažkov zo závažných rodinných a dejinných udalostí v období plynutia príbehov. Má postačujúci odstup od komerčného spracovania, príbehy pochádzajú z reálneho života a toto konštatovanie znásobuje skutočnosť, že ide o priblíženie života jej vlastných príbuzných a predkov. No i napriek tomu nesie jazyk knihy na niektorých miestach názaky (nevyhnutnej) fabulácie a spisovateľka sa nie vždy dokáže vyhnúť miernemu klišé.

Obdivuhodný je detailný, a v istom slova zmysle aj pochopiteľný, záujem o zozbieranie informácií a faktov o rodinných príslušníkoch, ktoré poskládala do kompaktného celku v podobe románovej výpovede. Minuciózny prístup k zhromažďovaniu informácií dokazujú viaceré poznámky o zapisovaní zistených faktov (niektoré dôležité novozískané zistenia si starostlivo zaznamenáva, aby ich prioritne zapísala do rodinnej kroniky; porov. napr. s. 337), čo je vlastne nepriamym odkazom na jej profesionálnu činnosť získavania údajov pri vlastných odborných etnografických výskumoch.

Dielo má silný potenciál priblížiť celý rad mnohých zabudnutých či nepoznaných informácií o starých ustálených spôsoboch konania, zvykoch či zvyklostiach, tradíciách a obradných úkonoch opísovaného obdobia, ktoré vtedajší ľudia uctievali, žili nimi a hlboko ich precitňovali – toto všetko znásobuje autenticnosť jednoduchosti, no paradoxne i zložitosti všedného života danej doby.

Aj keď sa môže dejová línia občas javiť ako postupnosť alebo sled naivných či banálnych príbehov o láske – neláske a prepojenia autorkinými vstupmi do reality súčasnosti môžu pôsobiť na prvý pohľad rušivo, predsa len majú príbehy a „prestrihy“ do prítomnosti svoj jemne podsunutý „podprahový“ zámer,

pričom po jeho náležitom porozumení čitateľ inak vníma ich funkčnosť, význam a poslanie.

Všetky obrazy vsunuté do hlavnej dejovej línie spája zaujímavovo pôsobiaci a opakujúci sa motív cintorína, predstaveného už v úvodnej časti knihy s názvom *Starý cintorín* (s. 9 – 12), ako symbolu pokoja, rozjímania, hľadania, právd, spomienok. Spomenuté odbočenia vstupujú do príbehov medzi jednotlivými kapitolami. Takými sú časti *Chlapci ako lusk* (s. 82 – 88), v ktorej autorka prichádza na starom cintoríne do kontaktu s partiou „pubertiakov“. Aj keď môže rozhovor s nimi pôsobiť ako samoúčelné mentorovanie a nadbytočné poučanie, jej trpezlivé vysvetľovanie má význam vyzdvihnutia starých hodnôt v kontraste s plytkými hodnotami niektorých predstaviteľov dnešnej mládeže. Iritujúce správanie mladých ľudí, ich vulgárne vyjadrovanie a generačné názory sú v ostrej konfrontácii s pokojným rozjímaním a argumentáciami autorky, pričom nastoľujú závažnú otázku o probléme hľadania skutočných životných hodnôt.

Cintorín, ako miesto odpočinku predkov autorky, sa s ňou spája od detstva a je pre ňu nielen symbolickým ale aj zaväzujúcim miestom. Práve tu si najintenzívnejšie uvedomuje, aké je pre ňu dôležité a čo pre ňu znamená postupné objavovanie dejín vlastnej rodiny, rodinných mien či súvislostí. Vari aj preto sa cintorín často zjavuje v hlavnom románovom rozprávaní a (ako sme naznačili) tiež v predeloch medzi kapitolami. Okrem tohto motívu nájdeme v nich aj úvahy s priateľkou Karolínou v časti *Pod Lipami* (s. 154 – 156), zamyslenia sa v rozprave *O deväťdesiat rokov neskôr* (s. 214 – 219) a napokon v časti *Adoptívni starí rodičia* (s. 254 – 260), v ktorej bližšie spoznáme najstarších príbuzných autorky. Takouto je i posledná časť príznačne nazvaná *Na konci býva vždy svetlo* (s. 332 – 334), ktorá uzatvára príbeh knihy a je dorozprávaním mladosti, začiatku a rozvinutia vzťahu najmladšej generačnej dvojice Urbana a Maríny, ktorí sa vzali v roku 1945.

Opísané odbočenia z deja sú priestorom nielen na dopovedanie niektorých súvislostí príbehov, priblíženie vzťahov so žijúcimi príbuznými pri stretnutiach s nimi, ale tiež miestom pre zistenia a vyjadrenia autorky, ktoré zaznie-

vajú ako jej osobné životné pravdy, no majú aj všeobecnú platnosť, napr.: „Odpustenie a láskavosť totiž považujem za alfu a omegu nášho života“ (s. 219); „Dospela som k názoru, že skromnosť a múdrosť sa zvyšuje vekom a jediným skutočným titulom pred menom aj za menom je prežitý život“ (s. 260).

Knihy v sebe prináša niekoľko navzájom prepojených, no oddeliteľných a ľahko rozpoznateľných vrstiev (zložiek, segmentov), ktoré v svojom prieniku a vzájomnej súhre vytvárajú pôsobivé prozaické dielo. Môžeme naň nazerať a vnímať ho aj v rámci izolovaných či nezávislých kontextov, a to práve cez prizmu týchto samostatných a funkčne naplno využitých zložiek.

Dominantnou a spájacou zložkou (líniou) celého diela je **príbeh niekoľkých generácií** konkrétnej rodiny z obce Poluvsie v Rajeckej doline v časovom horizonte približne osemdesiatich rokov, ktorý vyššie opísanými „prestrihmi“ zasahuje až do súčasnosti. Doslov knihy totiž približuje autorkinu osobnú návštevu u 93-ročnej Klementíny (na fotografii z r. 2022), sestry autorkinej prababky Verony. Opísaná návšteva a dialóg mladšej a najstaršej predstaviteľky rodiny dáva sugestívnu bodku za všetkými príbehmi aj celým románom.

Viacgeneračne vrstvený príbeh sa začína symbolicky pôrodom Michala, najmladšieho zo siedmich súrodencov rodičov Jána a Márie. Pôsobivo podaná je ťaživá atmosféra komplikovaného pôrodu zhruba v polovici 19. storočia (r. 1860) a všetkého, čo bolo potrebné v dramatických chvíľach po pôrode pre malé dieťaťko a vysilenú matku v zlom stave urobiť. Pochmúrnú atmosféru dotvára nepríjemné počasie onej októbrovej noci, nič dobré neveští ani privolanie kňaza a doktora. Dôležitú úlohu opory počas pôrodu zohrávala v takýchto chvíľach skúsená *babicaľa*, bez ktorej by sa sotva nejaký pôrod obišiel. No napriek všetkej starostlivosti a láske, ktorú do opatrovania najbližší vložili, pár dní po pôrode Mária zomiera a nešťastný otec Ján je nútený hľadať novú gazdinú. Nachádza ju v Kristíne, čistej duši, ktorá sa stala Michalovi náhradnou, ale dobrou matkou.

V naznačených intenciách sa dej postupne vyvíja a buduje príbehy nasledujúcich potomstiev a generácií. Už od začiatku je v ňom prítomný motív, ktorý sa vinie celým rozprávaním: kto má roz-

hodnúť o výbere životného partnera mladého človeka? Je to záležitosť mladých alebo majú toto rozhodnutie urobiť rodičia? Zvíťazí láska či majetky? Je všeobecne známe, ako to v minulosti najčastejšie bolo a čo rozhodovalo: v prvom rade sa bralo do úvahy čo najvyššie spojenie majetkov oboch zainteresovaných rodín (v duchu tvrdých a nekompromisných argumentácií typu „Oženíš sa... už sme sa s jej mamou zjednali... Pavla donesie dobré veno a ty si zvykneš“, s. 72) a až potom prišla (ak vôbec) do úvahy láska oboch mladých ľudí. Ako sa táto situácia môže skomplikovať, je zrejmé aj z príbehu Michala, v ktorom nájdeme mnohé, čo tvorí základný zdroj všetkých budúcich predestinovaných bolestí, nedorozumení, nešťastia, trápenia a tragédie.

Aj napriek tomu, že v románe vystupuje viacero rodín, ktoré vždy reprezentuje otec s matkou a ich deti, ako ústrednú postavu vnímame práve Michala (narodil sa v r. 1860 a zomrel v r. 1940). Osemdesiat rokov jeho života korešponduje s dejovou líniou, ktorá prechádza štyrmi generáciami žijúcimi v období od rokov 1860 – 1944. Pri jednotlivých názvoch kapitol (tvoria ich mená ústredných postáv dvojice rodičov) je uvedené trvanie ich kľúčových životných období (Ján a Mária – do r. 1860; Michal a Pavlína: 1860 – 1919; Vavrín a Františka: 1920 – 1929; Vavrín a Verona: 1930 – 1941 a napokon Urban a Marína: 1942 – 1944). Ich osudy sú naplnené všetkým, čo môže život priniesť chudobnej rodine v malom dedinskom spoločenstve: láskou, životným šťastím, nedorozumeniami, zásadnými názorovými rozdielmi, sklamaniami, vzdorom, beznádejou, nešťastiami, vierou, odpúšťaním, bezcitnosťou, smrťou. Jednoduché povedané – nielen životným zďakom, ale aj útrapami a ťažkými ranami osudu. A to všetko v príbehoch vyrozprávaných s ľahkosťou a nekomplikovaným jazykom bez prikrášľovania a zbytočných podrobných opisov.

Sugestívne, ba až podmanivo pôsobí predstavená pokora, s akou dokázali žiť celé generácie, vzťah detí k rodičom a starším a ich rešpekt k nim. Všetko je dané akosi prirodzene, s pevne postavenou hierarchiou ľudských hodnôt. Prirodzene fungovalo práve to, čo je mnohým zo súčasnej generácie vzdialené a cudzie. V podtexte rozprávania je nenútené prítomný výrazný ob-

div a úcta k predošlým generáciám, ich životným osudom, rôznorodým skúsenostiam a často aj ťažkým rozhodnutiam.

V kľúčovej kapitole knihy nazvanej *Srdce na milión kusov* zaznie osudová veta, podľa ktorej je pomenovaná celá kniha: *Kde si sa vydala, tam si mlieko pýtaj*. Onedlho po nej prichádza fatálne rozhodnutie Františky ukončiť v zúfalej a bezvýchodiskovej situácii svoj život. Jej smrti však predchádza nielen necitlivé a kruté odopretie pomoci zo strany „dvoch hrdých a spurných žien“ (s. 272), teda svokry aj vlastnej matky, ale aj nevera jej muža Vavrína. Smutný koniec nešťastnej ženy núti nielen zúčastnených, ale i čitateľa mimovoľne hľadať príčiny nešťastia a tragédie jej konca. Neskoro prichádzajú ich výčitky a bolestné trápenie svokra Michala, ktorý mal jediný pre svoju nevestu vlúdne slovo. Nehovoriac o tom, že trauma, ktorú manžel Vavrín utrpel sa ukázala ako stála a doživotná. Jeho vnútornú bolesť možno až po rokoch trochu zmierni svedčanie v podobe vypovedania celej pravdy o týchto udalostiach vlastnému synovi Urbanovi.

A práve cez Urbana speje príbeh generácií k záveru knihy. Rozvíja sa v ňom vzájomná láska Urbana a dievčaťa židovského pôvodu Maríny, ktorých životné osudy značne zasiahla nielen 2. svetová vojna a partizánske hnutie (v oblasti Poluvsia pomerne intenzívne), ktorému Urban výdatne napomáha, ale aj jeho dramatický útek z nemeckého vlaku plného zajatcov do rodičovského domu svojej milovanej Maríny. Keď sa Urban dozvedá z úst otca Vavrína celú pravdu o tragédii vlastnej matky Františky, z ich vzájomného zblíženia vyplynie zjavná a zásadná zmena v starom myslení: vlastným vzťahom ku Františke a jej smutným koncom na celý život poznačený Vavrín prisahá synovi, že mu dá požehnanie, aj keď dovedie akékoľvek dievča, ktoré si bude chcieť vziať za ženu.

Celé rozprávanie plyní na pozadí druhej rozpoznateľnej zložky (vrstvy) románu – **dejinných slovenských a zahraničných (európskych) udalostí a súvislostí**, ktoré často a nemilosrdne doliehajú na obyvateľov malej dedinky neďaleko Žiliny. Patria medzi ne spomienky a rozprávania starších o cholere z roku 1832, rukovanie na vojenčinu v Hercegovine, ktorú na prelome 19.

a 20. storočia naplno zažil Michal, 1. svetová vojna, ktorej dôsledky neúprosne zasiahli všetkých, veľká hospodárska kríza v 30-tych rokoch (práve v tomto čase sa odohráva tragický príbeh Františky), mobilizácia a 2. svetová vojna dotýkajúca sa najmä Urbana, no výrazne zasahujúca aj životy obyčajných ľudí, do popredia vystupujúca židovská otázka a i. Obdobie 2. svetovej vojny je v opisovanej rodine intenzívne nabité rôznymi udalosťami až do tej miery, že podľa samotnej autorky tvorí osobitný príbeh, ktorý by si zaslúžil samostatné spracovanie.

Ďalšiu zložku románu tvorí **vykreslenie spoločenských pomerov** na vidieku v danom období a korelácia k rodnému kraju s evidentnými silnými väzbami na oblasť Rajeckej doliny. A to nielen v zmysle zemepisného priestoru, miestnym lokalitám, krajinným prvkom (Rajec, Stránske, Kunerad, Konská, Slnéčné skaly, Poluvsianska ihla, Rajčanka, kaplnka v Turí a i.), ale často aj k tamojším súdobým autentickým ľuďom (napr. doktor Pokorný z Rajca, Žid Kolo-man Klein, doktor Ivan Hálek z Bytčice, stará zvonárka Bajzová, babicuľa Pavlína Gabčíková zo Stránskeho a i.). O naznačenej súvzťažnosti svedčí i prítomnosť v románe využitých typických priezvisk pre danú oblasť (napr. Ďurian, Gabčík, Kianička, Kasman, Pittek, Píala, a i.). Často sa práve cez nositeľov miestnych priezvisk môže zainteresovaný čitateľ a záujemca o danú lokalitu dozvedieť mnohokrát nepoznateľné informácie o tamojších nevšedných udalostiach, napr. že v r. 1932 sa Poluvsania konečne dočkali mosta nad Rajčankou, ako stará zvonárka prosila vojakov, aby dedine nevzali kostolné zvony na vojenské účely, o povojnovom sviatku Nanebovzatia Panny Márie, keď sa celá dedina zúčastnila spoločnej bohoslužby v Rajeckých Tepliciach a pod. Badateľné sú i náznaky spoločenského aj národnostného rozvrstvenia (povýšenie prítomnej maďarskej vrstvy), ktoré ostro kontrastujú s rozvážnosťou, múdrosťou a prostou argumentáciou pospolitého ľudu (napr. miestny občan Pavol Kianička verus maďarónka; s. 146). Navyše, v mnohých pasážach knihy dokázala autorka použiť a vhodne zakomponovať niektoré informácie a záznamy z Obecnej kroniky Poluvsia.

Osobitne je potrebné zmieniť sa o slávnom rodákovi z Poluvsia Jozefovi Gabčíkovi, z histórie všeobecne dobre známom účastníkovi atentátu na Heydricha, ktorý v príbehu vystupuje ako chlapec (Jožko Gabčík), no zmienka o ňom a jeho chlapčenské vystupovanie v rozhovore s Vavrinom vyznieva akosi násilne a trochu rozpačito.

Vari najvýraznejšie pôsobí na čitateľa v románe prítomná a zreteľne funkčná **etnografická zložka** (vrstva). Prostredníctvom hlavných predstaviteľov spoznáваме na ploche rodiny jej život a každodenné starosti, často aj citlivé a intímne skutočnosti, rôzne udalosti a zvyklosti, napr. počas pytačiek, svadby, pri pôrode, domácich obradoch so zosnulým, pohreboch a pod.

Na väčšej ploche dedinského spoločenstva nám autorka približuje rôzne spoločné pracovné úkony a aktivity, remeslá, spoločenské príležitosti a udalosti a pod. Takto môžeme zažiť napríklad zvyky počas Svätôjanskej noci, stávame sa svedkami *asentírok* – odvodov na povinnú vojenskú službu, prežívame pravú jarmočnú atmosféru doplnenú prvkami modelujúcimi dej (napr. stretnutie Urbana so životnou láskou deda Michala na jarmoku v Rajci, nákup medovníkového srdca a knižnej Sládkovičovej *Maríny* na žilinskom jarmoku, ktorú Urbanova životná láska dostane o pár mesiacov ako vianočný dar), zúčastníme sa vianočnej polnočnej omše a i. No nielen to. Spolu s postavami sa dostávame na miesto nazvané *Záboje*, kde sa nachádza miestnosť na lisovanie oleja, zablúdime do obuvníckej dielne, zažijeme veselé chvíle i tajuplné rozprávania na priadkach, do funkcie richtára zvolený Vavrín nám priblíži svoje úradné povinnosti a pod.

Silný účinok majú v danom kontexte zobrazené autentické materiály, napr. darovacia listina Zuzany Knapecz svojej dcére Pavlíne a zaťovi Michalovi z r. 1886, texty piesní umocňujúce príslušnú atmosféru a tiež dobové fotografie postáv románu s pripojenou sériou niekoľkých fotiek zo súčasnosti.

V neskoršom období príbehu badať, a pozorný čitateľ si určite všimne, pozvoľný nástup a náznaky nových spôsobov vo viacerých oblastiach života, napríklad v odievaní alebo úprave zovňajška žien, kedy sa rôzne novoty dostávajú do silného kontrastu s dovtedy zaužívanými spôsobmi a neraz sú starou ge-

neráciou dôrazne odmietané (napr. rozhorčenie starej Pavlíny nad nevestiným účesom a odmietnutím nosiť čepiec: „*Raz vás tieto nemravné výstrelky privedú do pekla, pametajte moje slová!*“; s. 262). Práve pri týchto opisoch si čitateľ uvedomuje zasvätenosť a hlboké odborné znalosti autorky z oblasti odievania v minulosti.

Dramatické chvíle úteku Urbana zo zajateckého vlaku v závere knihy strieda z národopisného aspektu sugestívne opísaná pokojná až idylická atmosféra adventného obdobia, Vianoc a Štedrého dňa v rodičovskom dome Urbana so všetkým, čo k nej patrí: krajina plná snehu, výroba vianočných oblátok, láskavosť starnúcich rodičov, detský smiech jeho súrodencov, zvyky Štedrého večera, priania *koledníkov*, polnočná omša v Rajeckých Tepliciach, hľadanie jablčok v *štrychu* a p., všetko zavŕšené rozhodujúcou chvíľou, v ktorej Urban požiada o ruku svoju vyvolenú. Jej báseň *Pre teba*, napísaná a venovaná na oplátku za darovanú Sládkovičovu *Marínu*, symbolicky spečatí ich spojenie a spoločnú budúcnosť.

Jazyková zložka (vrstva) je jedným z faktorov, ktoré sa výrazne podieľajú na formovaní jednotlivých príbehov a celého románového rozprávania. Jej osobitosť je tvorená súčasným, v náznakoch mierne archaickým jazykom, ktorý je ozvlášťňovaný a obohatený najmä využitím funkčne zasadených nárečových prvkov. Prítomné sú hlavne na lexikálnej rovine v podobe nárečových výrazov (lexém), označujúcich rôzne všedné predmety príslušných období, remeselné výrobky, jedlá, rôzne reálie a pod. Vďaka autorke objavujeme a spoznáваме vrstvu starých zaniknutých slov (v opisovanom čase pevnej súčasti každodenných reálií), príp. takých, ktoré ešte (často však už len sporadicky) prežívajú v nárečiach starej generácie a sú viazané na lokality Rajeckej doliny, no nemožno vylúčiť, že majú i širšiu územnú platnosť. Ich význam je výstižne vysvetlený v takmer 70 samostatne očíslovaných poznámkach pod čiarou, čo predstavuje ústretový krok predovšetkým smerom k mladším čitateľom. Takto sa dozvedáme, čo bolo úlohou *babicuľe*, *predníka*, na čo slúžila *kútna plachta*, *záhlavek*, *píjačka*, *štokrlik*, *štrych*, *holba*, *drml'a*, *švibalka*, *pipasár*, aké súčasti odievania boli skryté

pod výrazmi *šorc*, *rukávce*, *rubáč*, *zápona*, *podvika*, *dvojkolenky*, *cvilihauzňe*, *súkenáky*, čo znamenalo *rekvírovať*, *cmágať*, ako súviseli s úpravou vlasov slová *kont*, *hornodle*, ako chutila a čo bola *frfocina*, *Ježiškova kašička*, *kvaka* (v texte vtipne použitá v prirovnaní so ženskými prsníkmi) a i. Niekedy nájdeme aj širšie vysvetlenie s popisom, príp. aj spôsobom použitia, napr. *bigľajz* (s. 77), *piest* (s. 40) a i.

Viacero zo spomenutých výrazov si naozaj zaslúži vysvetlenie, no v niektorých prípadoch je možno aj trochu zbytočné, napr. *širák*, *kanapa*, *diškurovať*, *opušťák*, *bakuľa*.

Užitočné sú i širšie poznámky, v ktorých nájdeme vysvetlenia pasáží textu, príp. slovných spojení vyjadrujúcich isté konanie, správanie, spôsoby či reakcie, symboly a ich význam, napr. zákaz mužov vstupovať k svojej žene počas celého *šestonedelia* (s. 18); *prišla s batôžkom do truhly* (s. 204); *zelený šorc* (s. 93), *plachta na oči* (s. 205), *márnica* (jej funkcia, aj pôvodná; s. 206 – 207) a pod.

Navyše, pod čiarou nájdeme aj preklad inojazyčných, napr. maďarských a nemeckých prehovorov, vysvetlenia vojenských pomenovaní a výrazov typu *infanteria*, *regiment*, *šrapnel*, *opušťák* a i., alebo aj bližšie informácie a objasnenie súvislostí, napr. o pôvode starej vojenskej piesne (s. 150), Jozefovi Gabčíkovi (s. 169), konkrétnej pani učiteľke Eleonóre Briešťanskej (s. 224), Pavlovi Kianičkovi (s. 232), potomkoch a rodinných príslušníkoch (s. 256) atď.

Menej sa v texte stretávame so znakmi nárečí na hláskoslovnej rovine, v istých prehovoroch sú jednotlivo (v náznakoch) zastúpené ako súčasti stručných prehovorov (napr. *náfe*, *apatieka*, *brba*, *trúnek*; *čija že si dzievka moja*, *čia*; *na Piale vrch* a i.), prípadne obsiahlejších výpovedí, napr. funkčné využitie jedného z východoslovenských nárečí gradujúce vo veselých príhodách Michalovho spolubojovníka na vojenčine („*To mi še zaľubil až po ucha, Matušu. Tote cicki, tote oči jak uhľiki, ľem na ňu popatrim jak na obrazok a už mi gače dzviha, a to mi išče aňi ňeulapil!*“; s. 57 – 58), v liste písanom týmto nárečím (s. 59) a tiež v niektorých častiach rozprávania staručkej Maríny pri stretnutí s autorkou, ktoré ukazuje príslušnosť k jednému z miestnych nárečí rajeckej oblasti („*Chodzeli sme na*

muziky, joj, ako len hrali tí muzikanci...; Porodzela som ho sama doma a čakala kým prídze Urba; Nepodáš mi vody, dziefča?“, s. 333).

Vďaka autorkke ožívajú vo vedomí čitateľov prostredníctvom použitých výrazov spomienky na vlastných starých či prastarých rodičov a rozprávania postáv pretkané nárečovými slovami a výrazmi neraz vytvárajú asociácie na vlastné zážitky.

Frazeologické prvky zastupujú v texte viaceré výroky, ponaučenia, životné múdra, zistenia a rady, napr. *Cudziu radu načúvaj a svojej sa pridržaj* (s. 125); *Stáročia sa hovorilo, že keď idú muži prvýkrát na jar siať na pole, ženy v ten deň nesmú tkať ani priať* (s. 231); *Keď ukradneš niekomu na lyžičku, tebe odvezie čert na vozíčku* (s. 242); *Nezabudni si prsia umyť vo svätajánskej rose... Ako inak chceš, aby si ich mala také pekné, že sa za tebou každý súci chlap obzrie?* (s. 277). Zastúpené sú i pranostiky, napr. *Vavrinec nám ukazuje, aká jeseň nastupuje; Keď sa Vavrinec vyšťí do vody, už sa v nej neradno kúpať* (s. 110) a pod.

Spôsobom predstaveného rôznorodého využitia nárečia patrí román k literatúre s vyššou (vysokou) umeleckou úrovňou (porov. Smatana, 1988, s. 289 – 209³): prvky nárečí sa využívajú najmä na lexikálnej rovine, podieľajú sa na modelovaní príbehu a sú výraznými nositeľmi dokumentárnej hodnoty, pričom pomáhajú pri vykreslení charakteru postáv a prostredia práve využitím nárečových lexém, zvrátov či frazeológie. Pri opisoch v jazyku autorky poslúžili ako informatívny prostriedok s výraznou ná-

rodopisnou hodnotou, pričom umelecký obraz a jeho podanie je spracované na základe zhromaždených poznatkov a osobných zážitkov.

V závere knihy a v *Doslove* priblížila autorka svoje dve sugestívne stretnutia so ženami starého sveta, ktoré na ňu silno zapôsobili. Stará Verona a jej sestra Klementína (spolu s autorkinými „adoptívnymi rodičmi“) reprezentujú pozitívne hodnoty starej generácie a sú zosobnením všetkých, čo žili pred nimi. Prežíva v nich odkaz dávnej doby, ktorá sa definitívne končí a spolu s nimi odchádza do nenávratna.

Je tu však ešte niečo: kratučká záverečná výpoveď autorky pomenovaná *Ruky*, ktorá je o symbolickom prepojení starej generácie s mladou a skrýva v sebe metaforický odkaz nádejného pokračovania.

Predstavené dielo Júlie Marcinovej je zaujímavým počínom, ktorý vzbudil oprávnený záujem medzi čitateľmi. Je to prvá, hlboko osobná autorkina výpoveď v románovej podobe, čo občas pocítíme napríklad v jednoduchšom pre-rozprávani zlomových udalostí alebo pri niektorých slovných prejavoch dobových postáv, ktoré pôsobia až príliš súčasne. V konečnom dôsledku však aj v tomto prípade môže ísť o vedomý a premyslený zámer autorky.

Prínosom dobrej knihy a krásnej literatúry vo všeobecnosti má byť estetický a poznávací zážitok. V tomto zmysle pôsobí knižka ako výpovedná rodinná kronika doplnená autentickými fotografiami postáv zintenzívňujúcimi pocity z čítania, ktorá prezentuje silný, podma-

nivý príbeh, spolu s množstvom hodnotných myšlienok a životného múdra, pôsobiaceho niekedy v ostrom protiklade so súčasným prežívaním poniektorých ľudí. Jej pridanou hodnotou je autentický nádych starých čias, pričom s trochou nadsadenia ho môže čitateľ vnímať ako priťažlivú prehliadku výstavného lokálneho múzea, v ktorom objaví takmer všetko, čo ho z histórie daného miesta a oblasti zaujíma.

Táto kniha nesie v sebe veľa-vravný odkaz: opísané staré príbehy by nemali ostať v zabudnutí, lebo práve ony nám pomáhajú byť lepšími.

PaedDr. Miloslav SMATANA, CSc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave
SAV v Bratislave

POZNÁMKY:

¹ MARCINOVÁ-KNAPCOVÁ, Júlia – JAMEČNÁ, Soňa: *Čo vršok prejdeš, to iný kraj nájdeš*. Publikácia o ľudovom odevu 16 obcí mikroregiónu Terchovskej doliny. Žilina: Krajské kultúrne stredisko 2010. 111 s.; MARCINOVÁ-KNAPCOVÁ, Júlia – JAMEČNÁ, Soňa: *Z vršku do doliny: ľudové odievanie Rajeckej doliny v prvej polovici 20. storočia*. Žilina: Krajské kultúrne stredisko 2012. 219 s.; MARCINOVÁ-KNAPCOVÁ, Júlia – JAMEČNÁ, Soňa: *Z tej doliny na tú. Tradičné odievanie obcí v okolí Žiliny v 1. polovici 20. storočia*. Žilina: Krajské kultúrne stredisko 2020. 182 s.

² Okrem iných napr.: Vydavateľ: Júlia Marcinová. Tlač: Tribun EU s. r.o. librix.sk. Poluvsie-Rajecké Teplice 2022. ISBN 978-80-570-4466-6.

³ SMATANA, Miloslav: Využívanie nárečí v slovenskej umeleckej literatúre. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 5, s. 282 – 290.

POZNÁMKY K AVIFAUNE RAJECKEJ DOLINY

Časť 1.

Týmto príspevkom by sme chceli začať sériu článkov zameraných na predstavenie významných druhov vtákov, ktoré sme zaznamenali na území Rajeckej doliny.

Koncom 80. rokov minulého storočia bola dokončená výstavba rybníka v Košiaroch pri Rajci.

Dalo sa predpokladať, že prítomnosť 10 ha vodnej plochy zvýši biodiverzitu vtákov, aj keď podľa pozorovaní staršieho z autora autorov (PB), v prvých desaťročiach jeho existencie významné zmeny nenastali. Okrem bežnej kačice divej (*Anas platyrhynchos*), ktorá tu aj hniezdila a volavky popolavej (*Ardea cinerea*) zalietavajúcej za potravou, nebola zistená prítomnosť významnejších druhov viazaných na vodné prostredie. Až v posledných rokoch sme tu zaznamenali niekoľko druhov avifauny, ktoré sa na rybníku zastavili počas migrácie. Aj keď Rajecká dolina nie pre vtáky preferovanou ťahovou cestou, ich výskyt naznačuje, že rybník po rokoch existencie nadobúda význam pre migrujúce vtáky ako lokalita na odpočinok a získanie potravy počas ťahu.

Naše záznamy majú nielen lokálny význam, keďže ide o prvé údaje výskytu v Rajeckej doline, ale sú aj dôležitými informáciami pre poznanie ekológie týchto druhov.

Volavka purpurová

Ardea purpurea L., 1766

Areál druhu je rozsiahly, ale súvislý, situovaný do južnej časti Európy a Ázie od Portugalska až po Ďaleký východ. Obýva aj Indiu a Indonéziu a izolované oblasti v Afrike a na Madagaskare. Celkovo sa považuje za ohrozený druh s klesajúcim trendom početnosti. Je zaradený do zoznamu európsky významných druhov v rámci sústavy Natura 2000.

Na Slovensku hniezdi pravidelne, ale vzácnne len v oblasti Medzibodrožia a Senného na Východoslovenskej níži-

ne a pravdepodobne aj na Podunajsku a na Záhorí. Vyžaduje husto zarastené močiare, rybníky, mŕtve ramená riek. Hniezdo stavia nízko nad vodou na polámanej starej trstine alebo pálke, zriedkavejšie na nízkych vrbach, nikdy na stromoch. Európske populácie sú prísne sťahovavé, ich zimoviská ležia južne od Sahary. Na hniezdiská sa vracia od konca marca a počas jarnej migrácie možno jednotlivé vtáky pozorovať na vhodných lokalitách aj mimo miest hniezdenia. Takto bola volavka purpurová zistená na Liptovskej Mare a Oravskej priehrade.

Vlastné údaje a poznámky: Pozorovaný bol 1 exemplár 11. apríla 2024 čiastočne v spoločnosti dvoch jedincov volavky popolavej. Výskyt v Rajeckej doline teda patrí k najsevernejším záznamom v mimo hniezdnom období.

Kačica chrapka

Anas crecca L., 1758

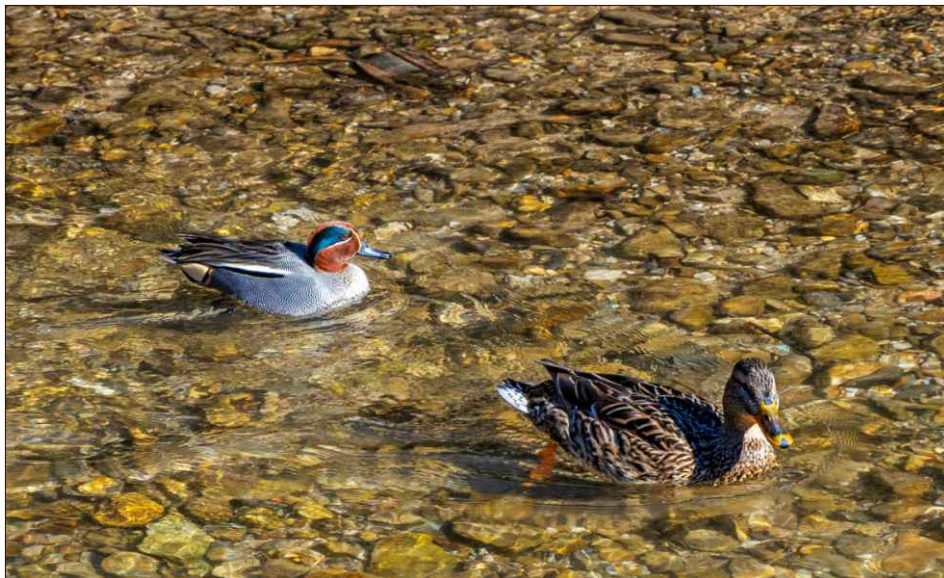
Táto najmenšia kačica patrí sfarbením samcov k najkrajším v našej faune. Má obrovský areál, obýva väčšinu Severnej Ameriky a celú Euráziu, najmä však jej sever. Smerom na juh Európy sa vyskytuje ostrovčekovito. K hniezdeniu potrebuje stojaté vody rôzneho typu, ale vždy s bohatou pobrežnou vegetáciou. Severoeurópske populácie zimujú v oblasti Severného, Baltského a Stredozemného mora, čiastočne v severnej Afrike, juhoeurópske sú stále.

Počas jesennej a jarnej migrácie sa krdle týchto kačíc zdržiavajú na vhodných miestach približne na tretine územia Slovenska. Hniezdenie u nás sa v posledných desaťročiach viac predpokladá ako spoľahlivo dokazuje (takým je doklad hniezdenia jedného páru v intraviláne Zvolena v poslednom desaťročí).

Druh sa podľa ekososozologického statusu považuje za zraniteľný. Početnosť hniezdiacich párov v susedných krajinách (Rakúsko, Česko) má klesajúci trend.

VOLAVKA PURPUROVÁ (*Ardea purpurea*) JE V RAJECKEJ DOLINE VZÁCNYM TRANSMIGRANTOM. Foto: Andrej Tabak

SAMEC KAČICE CHRAPKY (*Anas crecca*) V SPOLOČNOSTI SAMICE KAČICE DIVEJ (*Anas platyrhynchos*) NA RAJČIANKE V MARCI 2022. Na snímke je dobre vidieť rozdiel vo veľkosti oboch druhov. Foto: Andrej Tabak

Vlastné údaje a poznámky: Na rybníku Košiare bol druh zaznamenaný 19. marca 2023 (2♂♂, 1♀) a 20. apríla 2024 (1♂, 1♀). Zaujímavý je údaj z 9. a 10. marca 2022, keď boli pozorované 2♂♂ na Rajčianke v Rajci.

Kačica chrapačka

Anas querquedula L., 1758

Obýva hlavne severnú Európu a väčšiu časť Ázie. Zdá sa, že jej areál sa posúva severným smerom. Vyžaduje otvorenú krajinu s plytkými vodami – mŕtve ramená riek, zatopené lúky, nádrže a rybníky s bohatou vegetáciou. Migruje na veľké vzdialenosti, zimoviská ležia až subsaharskej Afrike.

U nás hniezdi zriedkavo, hlavne v nížinách na západe a východe krajiny a na strednom Slovensku na Poiplí. Je početnejšia ako kačica chrapka, ale aj v jej prípade je o hniezdení celkovo málo konkrétnych údajov o náleze hniezd alebo pozorovaní samíc s mláďatami. Počas ťahu bola zaznamenaná na mnohých miestach Slovenska, najsevernejšie na Oravskej priehrade.

Druh sa považuje za vzácný. Od 70. rokov minulého storočia nastal v strednej a západnej Európe výrazný pokles jeho početnosti. Je zaradený do zoznamu európsky významných druhov v rámci sústavy Natura 2000. Podobne ako chrapka, aj kačica chrapačka patrí medzi tzv. poľovnú zver a je ohrozovaná

nelegálnym odstrelom a rušením pri poľovačkách.

Vlastné údaje a poznámky: Zatiaľ jediné pozorovanie pochádza z 19. marca 2023 (1♂, 1♀).

Kačica lyžičiarka

Anas clypeata L., 1758

Má rozsiahly areál, obýva západnú polovicu Severnej Ameriky a väčšinu Európy a Ázie. Najpočetnejšie hniezdne populácie v Európe sú v Holandsku a Fínsku. Nárast početnosti v západnej a severnej časti kontinentu nastal od 50.

rokov minulého storočia. Smerom na juh má výskyt tejto kačice ostrovčekovitý charakter. Vyžaduje nádrže s voľnou hladinou, ale s dostatočným brehovým porastom bylín, tiež močiare a zaplavované lúky. Zimuje v Stredomorí, vrátane severnej Afriky, ale časť populácií zimuje v severozápadnej Európe.

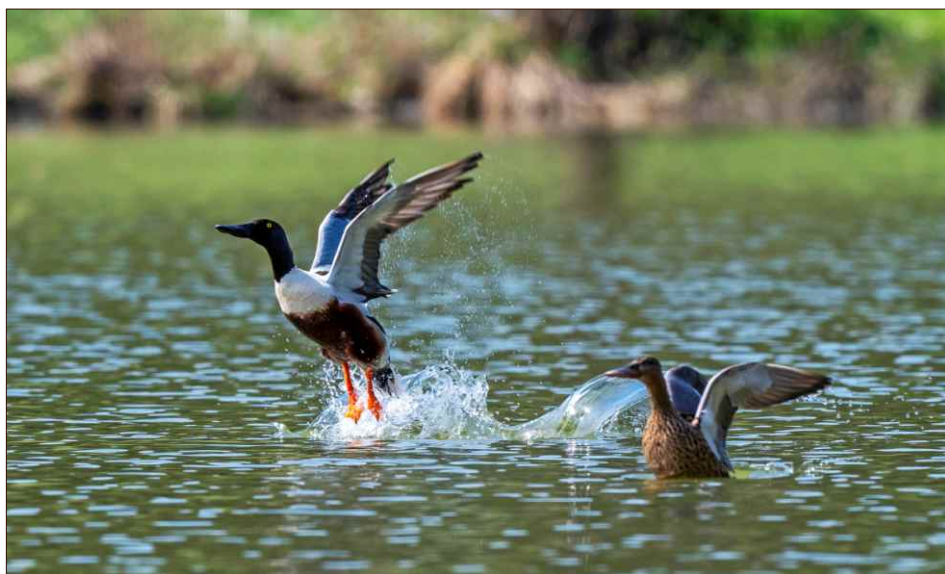
Na Slovensku je vzácnym hniezdičom len na západe a východe krajiny. Počas migrácie sa zastavuje na viacerých vhodných miestach, na strednom Slovensku najsevernejšie na Oravskej priehrade a Liptovskej Mare.

Vlastné údaje a poznámky: Krdlik týchto kačíc (5♂♂, 4♀♀) bol pozorovaný 7. apríla 2024. Boli neobyčajne plaché a opakovane vylietali a sadali na hladinu pri každom prechode ľudí okolo rybníka. Je pravdepodobné, že sa zastavili len na jeden deň, pretože v nasledujúce dni už neboli pozorované.

Kalužiačik malý

Actitis hypoleucos (L., 1758)

Jeho areál siaha od západnej Európy až po Japonsko a Kamčatku, v Európe od Pyrenejského polostrova po Škandináviu. Najsilnejšie populácie sú vo Veľkej Británii, Estónsku a v škandinávskych krajinách. Typickým hniezdnym biotopom sú rieky a potoky so štrkovými alebo kamenitými brehmi porastenými riedkou bylinnou vegetáciou alebo aj kríkmi a ojedinelými stromami. Vzácné hniezdi aj pri stojatých vodách.

KAČICU LYŽIČIARKU (*Anas clypeata*) CHARAKTERIZUJE MOHUTNÝ, LYŽICOVITO ROZŠÍRENÝ ZOBÁK. Foto: Andrej Tabak

Zimoviská sú v Stredomorí, ale najmä v rovníkovej a južnej Afrike. Počas jar-ného ťahu sa zvyčajne vyskytuje na iných miestach než v hniezdnom období, napr. aj na rybníkoch s bahnitými brehmi, malých potokoch aj celkom malých stojatých vodách.

Početnosť hniezdnej populácie na Slovensku má klesajúci trend tak

v krátkodobom, ako aj dlhodobom časovom horizonte.

Vlastné údaje a poznámky: Jeden exemplár bol zaznamenaný na brehu rybníka 12. apríla 2024, a potom každý deň od 23. do 30. apríla 2024 bolo možné vidieť 1 až 5 jedincov. Ďalší záznam v roku 2024 pochádza z 2. júla

DOKLADY O HNIEZDENÍ KALUŽIAČIKA MALÉHO (*Actitis hypoleucos*) V RAJECKEJ DOLINE STÁLE CHÝBAJÚ. Foto: Andrej Tabak.

a aj v tomto prípade išlo o migrujúceho vtáka. Predpokladáme, že druh v Ra-jeckej doline hniezdi, ale konkrétne údaje (nález hniezda, resp. pozorovania mláďat) doteraz chýbajú.

prof. RNDr. Peter BITUŠÍK, CSc.,
profesor ekológie na Fakulte prírodných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici;
zaoberá sa ekológiou horských jazier a potokov
a paleoekológiou; ornitológii sa venuje ako
amatér; peter.bitusik@umb.sk

Andrej TABAK,
člen Slovenskej ornitologickej spoločnosti
(SOS/Birdlife Slovensko), hobby fotograf;
andrej.tabak@gmail.com

Literatúra:

- Černecký J., Lešo P., Ridzoň, J., Krištín A., Ka-
raska D., Darolová A., Fulín M., Chavko J.,
Bohuš M., Krajniak D., Ďuricová V., Lešová
A., Čuláková J., Saxa A., Durkošová J., An-
dráš P. (2020). Stav ochrany vtáctva na Slo-
vensku v rokoch 2013 – 2018. Štátna och-
rana prírody SR, Banská Bystrica, 105 pp.
Danko Š., Darolová A., Krištín A. (Eds) (2002).
Rozšírenie vtákov na Slovensku. Veda, Bra-
tislava, 686 pp.
Hudec K. (Ed.) (1994). Fauna ČR a SR. Ptáci 1.
Academia, Praha, 669 pp.
Hudec K., Černý W. (Eds) (1977). Fauna ČSSR
Ptáci 2. Academia, Praha, 893 pp.
Šťastný K., Krištín A. (2021). Ottov obrazový
atlas. Vtáky Česka a Slovenska. Ottovo
nakladatelství, Praha, 568 pp.

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

17. výber: Rozličné pomenovania ľudí podľa ich fyzických alebo duševných vlastností v rajeckom nárečí

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA
2/0114/22 Slovník slovenských nárečí.

POZNÁMKA – Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník rajeckého nárečia obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdú takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud Rajeckej doliny sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný,

originálny jazykový prejav. **Všetkým, ktorí doteraz prispeli a pomohli slovník obohatiť, srdečne ďakujeme.**

Aktuálna časť prezentuje nárečové slová tematicky súvisiace s rozličnými pomenovaniami ľudí podľa ich fyzických alebo duševných vlastností, prejavov príp. schopností. Príspevok približuje frekventované nárečové lexémy či výrazy, ktoré sú prirodzenou súčasťou bežného nárečového dorozumievania a sú konkrétnym prejavom viazané na danú (prebiehajúcu) komunikačnú situáciu. V predkladanom výbere uvádzame popri niekoľkých neutrálnych slovách poväčšine výrazy, ktorých spoločným znakom je značná expresivita (*expr.*), napríklad slová pejoratívne (*pejor.*), prípadne výberovo i vulgárne (*vulg.*). Je evidentné a pri bežnom dorozumievaní bežné, že z rozličných dôvodov sa označované reálie, objekty, jedinci a pod. v istých komunikačných situáciách nepomenujú origi-

nálnym (spisovným, štandardným) spôsobom, ale takpovediac tabuizovaným pomenovaním. Použitý výraz môže potom pôsobiť spoločensky neprimerane či nevhodne, t. j. nenáležite, neslušne, urážlivo a pod. Často ide o výrazy týkajúce sa niektorých fyziologických činností človeka, jeho vzhľadu, istých častí tela, rôznych ľudských prejavov a pod. Najmä nárečia sú na uvádzané výrazy veľmi bohaté.

Významy nižšie uvedených slov, ktoré priamo nesúvisia s vymedzenou témou v názve príspevku poväčšine nezaraďujeme (okrem prípadov, v ktorých naznačujeme pôvodný, t. j. motivačný význam). Napríklad pri slove *chronta* uvádzame iba dva významy týkajúce sa pomenovania osoby, t. j. „špinavý, nečistotný človek“, príp. „nečestný, nemravný, zlý človek, špinavec“; pôvodný (primárny) význam t. j. „nečistota, špina na pokožke“ neuvádzame.

Pri nárečových slovách sú za doklady uvedené skratky obcí, z ktorých doklady pochádzajú; ich zoznam spolu s ďalšími použitými skratkami a značkami je uvedený napr. v Spravodajcovi Mestského múzea v Rajci z roku 2017 (s.15).

Predložený výber slov dopĺňa v závere príspevku krátka ukážka zápisu nárečového rozprávania z oblasti Rajca.

anciáš *m.* 1. *expr.* zosobnenie zla, čert, diabol (v kliatbach a nadávkach): *Ja jeho anciáša ňepodareného, reku, čo ňe-prestaŇeš pokúšať?* (Rj) 2. *expr.* zlý človek: *Añi z očú mu dobre ňehľadzí, to je anciáš mizerní!* (Rj) 3. samopašné dieťa, lapaj: *Henten najmlačí, to bol takí anciáš ňeposední, šadze bol!* (Rj)

aňjel *m.* 1. *náb.* nadprirodzená dobrá bytosť 2. *expr.* dobrý človek: *To je aňjel ten tvoj muš, takého treba hľadať* (Rj)

babuška *ž. dem.* 1. húsa, húsiatko: *Už aj malé babuški sa pásli ze starú* (Vč) 2. *expr.* mladé dievča: *Poj sem, babuška moja!* (Vč)

bachráč, bachroš i bachráň *m. expr.* tučný človek s veľkým bruchom, brucháň: *Išla s tím svojim bachráčom dzesi do rínku* (Rj); *Bachrož je to starí, ňemá mieri, len furd žere a pije!* (Rj); *Príšiel tam jakísi bachráň, kotel mal vačí jako kasňa!* (Rj)

becár *m.* i **becárisko** *m. i s. expr.* prešibaný človek, lapaj, huncút: *Já, ten jeho švager to bol riadni becárisko* (Rj)

bico *m.* 1. býk 2. *pejor.* hrubá nadávka: *Ešče sa mu aj postavil do cestí, bico jeden sprostí!* (Rj)

bitkár *m.* kto sa rád bije: *Palko bol slušní chalaňisko, ale ten jeho mlatší brad bol riadna žila a strašní bitkár* (Đu)

blázen *m.* 1. duševne chorý človek: *Šak potom hu aj daľi medzi bláznoch, tuto do Bičice* (Kl) 2. *pejor.* nerozumný, nerozvážny človek: *Aš po svadbe prišiel g_rozumu, už ňeňi z ňeho takí blázen jako kedisi* (Ko)

budzogáň *m. expr.* silný, tlstý chlap: *Jeho dzedo bol takí budzogáň, chlapisko jako hora* (Kl)

bucha *ž.* drobný cudzopasný hmyz, zool. blcha obyčajná (*Pulex irritans*): *To si vedzel hñedz, že je bucha v dome* (Đu)

búša *zdrob. expr.* • *To dieťa je ako búša* (Či) – drobné, malé

cel'ivo *s. pejor.* nadávka hlúpemu človeku: *Len to pozerá na teba, jako bi ňevedzel do troh narátac, cel'ivo jedno!*

cigáň *m. expr.* kto často klame, klamár: *Cigáň starí je to, to mu aj z očí kuká* (Rj)

dobrák *m.* i **dobráčisko** *s.* dobrý, žičlivý človek: *To bol dobráčisko chlap* (Rj)

drichmoš *m. expr.* kto stále a rád spí, ospalý človek, spach-

toš: *Drichmož jeden, ňevie sa dospac* (Rj)

fiffena *ž. expr.* žena al. deva, ktorá sa rada parádi; namyslená parádnica: *Veru ňeviem, otkál si takú fiffenu doviedel, ba dze hu aj naši!* (Rj)

frajľa *ž. pejor.* 1. vyparadená žena, slečinka, panička: *frajľa* (Či) 2. žena so zlou povestou, pobeľhica: *Čo si to aj dze našiel takú frajľu!?* (Ja)

gal'boš *m. expr.* nešikovný človek: *Choj mi deš z gal'bošom akímsi!* (Či)

grambliak *m. expr.* nešikovný, ťažkopádny chlap: *Čo ci poviem, grambliag je to gramblavi, ňišt poriadne ňespraví* (Rj)

hebedo *s. expr.* vzrastom veľký, tučný, nemotorný, neobratný, ťažkopádny človek (o mužovi i žene, obyč. v nadávke): *To je hebedo ňeogabané, kím sa ten vištverá hore rebríkom, to už aj budze dávno hotové!* (Ko)

hladoš *m. expr.* kto býva často hladný, nenásytník: *To je takí malí hladoš, aj klínce bi pojedel* (Rj)

hnusoba *ž. pejor.* nadávka podlému, neprijemnému bezcharakternému človeku (i zvieraťu): *To bolí* (fašisti) *hnusobi kruté* (Rj); *Ujdí mi z očú, hnusoba jedna, ňehambí_sa tíh deľí?* (Či)

hopkaňa *ž. expr.* žena charakteristická svojou (hopkavou, skackavou) chôdzou: *Šak sa na ňu pozri jako chodzí, taká hopkaňa* (Rj)

huľvák *m. expr.* hrubý človek, grobián: *Ňechaj_o, čo narobíš z huľvákom!* (Či)

chajľa *ž. pejor.* nadávka neporiadnej žene, obyč. ľahších mravov: *To je len taká hajľa!* (Či)

chaseň *m.* odrastajúci chlapec, chasník, šuhaj: *Akí je uš s ťeba fajn chaseň, čo ňevideť póż na vohľadi!* (Či)

chronta *ž. i chrontoš* *m. pejor.* 1. špinavý, nečistotný človek: *Chrontoeš jeden, ešče mu vravím, reku, si otkedi vodu ňevideľ, ti chronta jedna!* (Rj) 2. nečestný, nemravný, zlý človek, špinavec (aj ako nadávka): *Ten ci veru ňepomôže, to je chronta chlap* (Rj)

chmuľo *m. expr.* hlúpy človek (aj ako nadávka), truľo: *Añi pozdravídž ňevie, chmuľo jeden sprostí!* (Rj)

chrapuň *m. pejor.* nezdvorilý, hrubý, neslušný človek (obyč. ako nadávka): *Temu sa len ti dzieľka moja vihňi, to je chrapuň* (Rj)

chriaščeľ *m. expr.* chudý al. vycivený, štúply človek (aj ako nadávka): *A čo takí chriaščeľ mu s tím pomôže?!* (Rj)

chruňo *m. pejor.* nadávka hlúpemu, sprostému človeku, hlupák: *Chova_ca slušne ňevie, chruňo je to!* (Rj)

chuj *m. vulg.* 1. pohlavný úd samcov, penis 2. nadávka: *Starí bol strašní chuj, ten jeho chlapčisko sa musel za ňeho hambic* (Ja)

chumaj *m. expr.* hlupák, truľo (obyč. ako nadávka): *Aľe visvetľuj čosi chumajovi, ten to aj tak spraví po svojem* (Rj)

chvastuň *m. expr.* človek, ktorý sa rád vystatuje, chvastá: *Ten vie teho naviprávac, chvastuň jeden starí* (Rj)

ježibaba *ž. pejor.* nadávka zlej, hašterivej, škaredej (starej) žene: *Ti dve sa naši, ježibabi staré!* (Rj)

kača *ž. expr.* hlúpa, nešikovní žena: *No veru od macere máločo pochicela, kača jedna* (Rj)

kiptáň i kiptoš *m. expr.* nešikovný, nemotorný človek, ktorý všetko pokazí: *Teda ti si riadni kiptoš, šetko ci z ruki ľeci!* (Rj); *Vačieho kiptáňa som jagživ ňevidzel!* (Rj)

kocero *m. i s. expr.* veľmi tučný človek: *Ešče kedisig bol k svetu, aľe čil'eg je s_ňeho riadne kocero* (Rj)

kobola *ž. 1. pejor.* nadávka hlúpej, nepeknej žene al. dievke: *Ve_to je taká kobola, gdo si hu, prosím ca, fšimne?!* (Kp)

kobza ž. expr. nápadne veľká a silná žena: *Čo si to ten za kobzu zebrať?! (Ja)*

kondáš (i **gondáš**) m. expr. záletný muž, frajerkár, frajer: *Na to bi hu bolo – nocami kondášvo prijímať! (Či)*

korhel' m. pejor. pijan, alkoholik: *Nižd z ňeho ňebolo, korhel' bol strašný, robotu poriadnu ňemal (Mč)*

krcho m. expr. človek, ktorý používa ľavú ruku, ľavák: *Čo tam von zmôže, krcho jeden! (Rj)*

kurva ž. 1. vulg. žena ľahkých mravov, pobeolica: *Vraveli, že vona odjakživa bola kurva (Zb)* 2. vulg. nečestný človek, darebák (aj ako hrubá nadávka): *To je kurva chlap, s ňím sa aňi do reči ňedávajú! (Rj)*

lakomec m. skúpy človek, skupáň: *Ňebolo sa s_ňím radno o tem bavic, lakomedz bol a lakomcom aj ostal (Rj)*

manták m. expr. 1. málovravný, nespoľočenský človek: *L'en doma sedzí, medzi ľuďmi ňepojdze, čo to má za mantáka chlapa? (Rj)* 2. nešikovný človek, babrák: *Takého mantáka si voláť na pomoc, šak ci len zavadzac budze! (Rj)*

moták m. expr. 1. neobratný al. pomalý človek: *Šak si ten štraneg mal zadz hñedz ze sebu, motág jeden, no ňie! (Rj)* 2. kto zmätene rozpráva al. koná: *Moták je to, aňi mu poriadno ňerozumieš (Rj)*

motovidlo s. 1. rám na navíjanie nití z vretien: *motovidlo (Rj)* 2. expr. nadávka nešikovnému, pomotanému človeku: *Jój, to je motovidlo človek, temu to ňedávajú na starosc! (Rj)*

mrcha ž. pejor. nadávka človeku al. zvieraťu; potvora, hnusoba: *Tá jeho žena, to bola strašná mrcha (Šu)*

mudrák m. expr. kto mudruje, mudrlant: *Ňehaj_o doma, en ci l'en do teho budze viprávac, mudrák jeden (Rj)*

mumák m. expr. ťažkopádny, málovravný, nezahovorčivý človek (aj ako nadávka): *Sedzel tam jako takí mumák, aňi slova ňepovedal na to (Rj)*

ňemehlo m. expr. neobratný, nešikovný človek, ťarbák: *Jój, ti ňemehlo choj dzesi otáľto a ňezavadzaj! (Rj)*

ňeogabaňec m. expr. 1. neporiadne oblečený človek, rozgajdanec: *Takto sa chodzí medzi ľuďmi, ti ňeogabaňec jeden! (Rj)* 2. neobratný, nešikovný človek: *Šag aj majster potom vravel, že vačieho ňeogabanca nešikovného ešče ňevidzel (Rj)* 3. človek, ktorý sa nevie primerane správať: *Začal zia-pac, nadávac, aj ho ftedi z opchodu vihodzeli, ňeogabanca sprostého! (Rj)*

peháň m. expr. človek s výraznými (s veľa) pehami: *Takí peháň a visokí, budzeť ho poznac, len mu povec, že ca ja posielam (Rj)* **pehaňa** ž. expr.: *Do školi se mnu chodzela, taká pehaňa, aľe chutné dzieťa to bolo (Rj)*

placho m. expr. nestály, nezodpovedný človek, vetroplach: *Temu to aňi ňehovor, to je strašný placho (Rj)*

pľuha ž. expr. odporný, naničhodný tvor (často v nadávkach): *Prišiel ci, kedz už Ňemci končeli, vedz uš končeli tí pľuhi, a ňebolí bi ke mñe pre koňa prišli! (Rj)*

pokazmajster m. žart. nešikovný človek, babrák: *Temu to ňedávajú robic, to je takí pokazmajster (Rj)*

pokušidlo s. expr. kto niekoho pokúša, pokušiteľ: *To chlapčisko, to je také pokušidlo jedno! (Rj)*

pupkáč m. expr. človek s veľkým bruchom, brucháň: *Pupkáč starí, čo ci ten s tím pomôže!? (Rj)*

rozgajdaňec m. expr. neupravený, neporiadne, nevkusne, nedbalo oblečený človek: *Duho chodzel za ňu, takí rozgajdaňec ňepodarení, ja ňeviem, čo si misľel (Rj)*

skidlo i **skido** s. expr. nadávka nešikovnému (nemotornému) dieťaťu: *skidlo (Či)*

skrček m. expr. nevyvinutý, zakrpatený dospelý človek, dieťa

alebo iný tvor, krpáň (aj ako nadávka): *Takí skrček, a fur_do každého viskakuje (Rj)*

sopľiak m. expr. neskúsený, mladý človek: *A mu vravím, reku, čo ti do teho viprávaš, sopľiak akísi? (Rj)* **sopľaňa** ž. expr.: *Šak to je ešče sopľaňa, čo to má, keľo rokvoch? (Rj)*

sraľo m. expr. slaboch, zbabelec, bojko: *Sraľo jeden, aňi l'en ces tú ľafku ňeprešiel (Rj)*

sukľoš m. expr. chudý človek al. dieťa (aj ako nadávka): *sukľoš (Či)*

škríbeľa m. expr. zlostný, hnevľivý človek (často škrípe zubami): *S ňím už je čaško, šag mu aj vravia, že škríbeľa starí jedovatí (Rj)*

škulavec m. expr. človek, ktorý škúli: *To jako sa pozeráť na mňa, ti škulavec?! (Rj)*

striga ž. 1. rozprávková bytosť, čarodejnica, ježibaba: *Jako dzecko som sa strašne strigi bál (Rj)* 2. expr. zlá, nepríjemná žena: *Šag ho šeci odrádzali, ňeber si hu, to je strašná striga! (Rj)*

sukľoš m. expr. chudý človek al. dieťa (aj ako nadávka): *sukľoš (Či)*

škrľo m. expr. chamťivý a lakomý človek, žgrľoš, držgrľoš: *Nidž z_ňeho, l'en škrľo je to (Či)*

škuban m. expr. zle oblečený, naničhodný, neupravený človek, trhan: *Takí škuban, večťe z bicikľom, s Frivalda sem chodziewa na ňeml, ňepamatáš si ho? (Rj)*

šuchták m. expr. pomalý, neobratný človek, ktorému všetko dlho trvá: *Zaseg ho ňeňi, šuchtág je to, ja ňeviem, čo furd robí?! (Rj)*

trdlo s. expr. nadávka nešikovnému, nemotornému al. hlúpe-mu človeku, truľo: *Čo si to za trdlo dovľiekel domoch, načo ci je taká žena?! (Rj)*

trkvas m. expr. ťažkopádny, nemotorný, neobratný človek, hlupák, chumaj: *To je takí trkvas priam jako jeho tatko (Rj)*

tukan m. expr. nečinne sa potľkajúci, v myslení ťažkopádny človek; hlupák: *Jój, s_ňím si l'en daj pokoj, to je takí tukan (Rj)*

ubožiak m. 1. poľutovaniahodný tvor, úbohý človek, neborák: *Na púci bolí samí žebráci a ubožiaci šel'jakí (Rj)* 2. chudobný človek, bedár; chudák: *Tedi sa l'en ten mal dobre, gdo mal remesielko aj gazdofstvo. Gdo mal l'en gazdofstvo, bol ubožiak, čo sa mu urodzelo, to doma prejedľi a ňestačelo (Rj)*

ušubraňec m. expr. špinavý, neupravený človek, zafúľanec: *Ešče toj bol takí ušubraňedz z_ňeho a pozri čuľ jakí fešák je to! (Rj)*

zurvaľec m. expr. vznetlivý, zúrivý človek bitkár, nezbedník: *Zurvaľec sprostí, raz ňevie jako sa má správac (Rj)*

žalobaba ž. expr. kto rád (prehňane a zbytočne), žaluje (obyč. nadávka dieťaťu): *To viež ako sa vraví, že žalobaba žaluje, pod nosom si maľuje (Rj)*

žebrák m. 1. kto sa živí žobraním: *Kedz bolí púce, žebrák-voch sa sem nahnulo, čo sved ňevidzel (Ri)* 2. expr. veľmi chudobný človek, chudák, bedár: *Čo mu žena umrela je z_ňeho žebrág, ufúľaní, špinaví chodzí, hroznú čosi! (Rj)* 3. pejor. mrzák, kalika, chorľavý človek: *Bolo modz žebrák-voch, bez ruki, bez nohi, aj takích, čo l'en margirovali (Rj); Ruku mu v baňi otrhlo, žebrág z ňeho ostal (Rj)* 4. pejor. nadávka obyč. chudobnému človeku: *Čo sa sem pchá, žebrág jakísi, ňevie dze je jeho miesto?! (Rj)*

žgrľoš m. pejor. skúpy človek, lakomec: *Jáj, to bol hnusný človek, ufřľaní nadobro a žgrľoš lakomí, čo sved ňevidzel (Rj)*

VÍKLADNÍ JARMEK NA RÍNKU

JARMEČNÍSKO NA PIESKOKCH

O STAROM RAJCI A JARMOKOCH

(výber zo zápisu nárečového rozprávania)

Rozprávač: J. Žilinčík (v čase záznamu 77-ročný; zaznamenané vo februári 1990)

Tuto kedz vindzece do nového Rajca, ot kapľnki sem nadol, aj to boľi Močidlá. Na tej straňe zaz bolo Zámľiňie, Košiare, Mľini... A vochterňa bola na Pieskoch. Tam býval vochter, čo dával znameňie. No, železničiar. Tam bolo aj jarměč-nisko, to je višie. Kedz idzece do Žilini, na téj pravěj straňe, čo prechodzí ces tú cestu, tak tam ból na téj pravěj straňe ten vochter. A von tedi tam dával to znameňie. Lebo tam cez hrackú vlag išiel, cez hrackú, čo sa prechodzelo. Ako aj teraz. No a tam višie bolo jarměčnisko. Bolo pre koňi, konské jar-mečniso a krafské, no, hovadzí teda... To bol statkoví a na rínku ból víkladní jarmek. Tak sa to volalo. A býval jarmeg od začiatku, na Maceja, teho budze zajtra, a ždi býval ve štvrteg býval statkoví, pondzeleg býval víkladní, to už, viece, automa-ticki išlo. Prví bol na Maceja, potom ból na Dzura, na Žofiu, na Ščefána kráľa, na Šechsvatih a na Mikoláša. Mikolášski ból

poslední. Sedzom bolo do roka... A na rínku to bolo po celém rínku. Ale téš bolo, čo boľi, no dajme temu, čo malí látki a ta-ké, to bývalo tam ako je teras tá samoobsluha, tá novostavba. Tam to bolo po konci, jako je pošta. Ot Kráľički. Ftedí sa to vo-lalo Kráľička. Ako je pošta teras. Otál to bolo aš po uličku. Nie hosciñec, ale také... Tam chodzieval farár, židáci, tam karti hraľi, viece, a takí lepši ľudzia, no tam aj obe_dostal, teda kec takto potreboval, ná potom boľi, pravda, dookola ti krčmi, také šeljia-ké... Potom naposľedi tam ból ten Šimko, čo to volaľi Pod baraňim rohom tú krčmu. Pod ratúzm býval zase hajt-man, čo chodzel bubnovac. Ale boľi dvaja. Ten druhí roznášal niečo s_pošti, lebo z národného víboru, pravda, niečo doñie-sel, žeňička ke_ca niečo scažovala, alebo aj ten gazda, no, zákon_e zákon – ředá sa řidž robic, zbohom sa majce! Nále tedi aspom každy šecker vedzel. Ná tam sa už zešli, pravda, ľudzia keľorázi, no kedz bolo aj tag voľniěj, tam už boľi šeljia-ké humori pri tem, viece. A takto. Bol tvrčí život ale pestrejší.

PaedDr. Miloslav SMATANA, CSc.,

absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

2x snímka: zbierka Mestského múzea Rajec

ČERVENÁ RAJČOVINA

Aj keď sa po uverejnení príspevkov (Blažek 2012, Kalesný et al. 2018) zdalo, že problematika červenej rajčoviny je uzavretá vec, myšlienka na jej definitívne vyriešenie bola stále znepokojujúca. Po dlhšom pátraní sme navštívili aj knižnicu Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Tam sa po určitej dobe začalo rodiť dôkazové triviálne riešenie.

Abstract:

The article discusses the possibility of dyeing tanned leather „rajčovina“ using plant extracts of *Tatrica atriplex* plants in combination with plants of the *Rubiaceae* family.

Prírodné farbivá sú organické látky rastlinného alebo živočíšneho pôvodu, ktoré boli používané už v staroveku. Novotná (1998) v spolupráci s Pamiatkovým ústavom v Prahe v svojej práci okrem iného vypracovala metodiku (HPLC – vysoko účinnú kvapalinovú chromatografiu) na identifikáciu v minulosti farbených textílií. Uvádza, že zloženie vodného extraktu je charakteristické pre každý rastlinný alebo živočíšny druh, preto aj habitus produktu týmto druhom ofarbený, je podmienený geo-

grafickými, geologickými a klimatickými podmienkami, ktoré sú preň charakteristické. Podľa použitého druhu farbiva je potom možné odvodiť miesto a dobu výroby daného materiálu.

Prírodnými farbivami sa farbili najrôznejšie predmety, najviac textilie. V Európe bol najpoužívanším ľahko dostupným farbivom na farbenie načerveno extrakt mareny farbiarskej najmä z jej koreňa. Hlavné zložky (s rôznou rozpustnosťou zložiek v studenej aj teplej vode), ktoré obsahuje vodný extrakt sú najmä:

- alizarín = 1,2-dihydroxy-9,10-antrachinón
- purpurín = 1,2,4-trihydroxy-9,10-antrachinón
- xantopurpurín = 1,3-dihydroxy-9,10-antrachinón

Tieto a ešte ďalšie homológy antrachinónových farbív v rôznom množstve však obsahujú všetky rastliny čeľade marenovité (Rubiaceae). Na farbenie použiteľné Rychlovská (2014) uvádza napríklad druhy:

- marena farbiarska (*Rubia tinctorum* L.),
- drapuľa roľná (*Sherardia arvensis* L.),
- lipkavec mäkký (*Galium mollugo* L.),
- lipkavec marinkový (*Galium odoratum* L.),
- marinka farbiarska (*Asperula tinctoria* L.) a ďalšie.

Pri farbení sa vlákno najprv ponorilo do roztoku soli určitého kovu a potom do roztoku farbiva. Kov sa viaže na vlákno vo forme oxidu, a potom

GARBIARSKY DOM RAJECKÉHO MAJSTRA ŽIDEKA-GABKECH

(pohľad z humna), s pohľadom na pavlače, na ktorých sa sušili vyčinené kože

s farbivom vytvorí nerozpustný lak, zafarbený podľa typu použitého katiónu. Pri použití rôznych katiónov kovov je možné dosiahnuť napríklad u alizarínu – ružovú s hliníkom, nachovú s vápnikom, fialovú s cínom, tmavú fialovú so železom a iné (Tichý 1996).

Podľa všetkého sa toto pri farbení rajčoviny dialo v jednom kroku. Ako uviedla (pers. comm. Jančovičová, A. 1994) – na prípravu farby sa varili loboda s mrcha jabloňovým listím v pomere dva ku jednej. Ak bola príprava roztoku správna, asi po polhodinovom varení získal roztok krvavočervenú farbu (Kalesný 1976). Zo všetkého vyplýva, že „mrcha jabloň“ nebola planá jabloň, ako sa mnohí domnievali, avšak to bol s veľkou pravdepodobnosťou utajený (alebo vymyslený) názov pre marenovitú rastlinu.

Ako uvádza Smatana (2003) – Tá skutočná loboda – lobódka vraj rástla v Porubskej hore a na iných miestach rajeckého chotára a údajne mala modrastý kvet, tenké trojklanné listy, bola dosť vysoká a kvety mala umiestnené v trse. Rajeckým garbiarom rastlinu v batohoch nosili ženy z Fačkova a z Rajeckej Lesnej. V tomto prípade je potrebné rozlíšiť lobodu (botanicky) a „lobobu“ (nárečovo).

Takmer s istotou to bola rastlina z čeľade marenovitých, u ktorej boli využité jej farbotvorné vlastnosti. Vyššie uvedenému opisu zodpovedajú najviac druh *Asperula arvensis* L. s bledomodrými kvetmi, alebo *Sherardia arvensis* L. s kvetmi svetlofialovými, niekedy namodrastými (Dostál 1958).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že aj farebný odtieň červených výrobkov bol rozdielny a teda charakteristický podľa použitých surovín – pôvodnej kože, vyčiňovacieho systému – smreková kôra (Blažek 2012), a najmä podľa použitých rastlín.

Pokiaľ už neexistuje vzorka na analýzu ani dochovaná receptúra, nezostáva nič iné, iba veriť, že pri farbení rajčoviny načerveno bola použitá loboda – rod *Atriplex* ako zdroj katiónov a farbotvorná rastlina z čeľade marenovitých (Rubiaceae) – najskôr marinka roľná (*Asperula arvensis* L.) alebo drapuľa roľná (*Sherardia arvensis* L.). Obidve rastliny sú si dosť podobné.

Reakciou odvaru suchej drogy z lobody (*Tatrica atriplex*) s roztokom

čistého alizarínu sme vykonali slepý pokus na dôkaz možnosti použitia prítomného hliníka, prípadne iných nami neskúmaných katiónov v rastline, na farbenie. Výsledný produkt mal nahnedlé vínovočervené zafarbenie.

Ďalej boli odskúšané odvary z piatich rastlín čeľade marenovitých s *T. atriplex* za vzniku žltého až hnedého zafarbenia výsledného roztoku. Použité drogy boli bohužiaľ v suchom stave a bolo problematické ich určenie do druhov.

Ani jednu z uvedených rastlín sa nám bohužiaľ zatiaľ nepodarilo v prírode nájsť a vykonať ten posledný dôkaz na farbenie rajčoviny načerveno. V súčasnej dobe sa *A. arvensis* a *S. arvensis* považujú za vzácne až vyhynuté rastliny (Macháček 2019). Pokus o kúpu drogy priamo alebo cez nejaký internetový obchod skončil neúspechom.

Tu možno vysloviť reálnu nádej, že sa v budúcnosti niekomu podarí vykonať pertraktovaný postup presne a konečne sa tak uzavrie problematika farbenia červenej rajčoviny.

Ing. Radomír BLAŽEK,

vyštudoval Fakultu technologickú VUT
Gottwaldov – ČR

Kontakt: radom.blazek@gmail.com

1x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

LITERATÚRA

- Blažek, R.: Červená koža rajčovina. *Spravodajca Mestského múzea*. 2012. 6-7.
- Dostál, J.: Klíč k úplné květně ČSR. *Nakladatelství československé akademie věd*. Praha. 1958. pp. 983.
- Kalesný, F.: Spracovanie koží a kožušín v Rajci. In: *Zborník Slovenského národného múzea 70. Etnografia 17*. 1976. 125–155.
- Kalesný F., Smatana M., Jasenovec J., Blažek R.: *RAJECKÁ dolina*. Mesto Rajec. 2018. pp. 416.
- Macháček, M.: <https://www.rajce.idnes.cz/slav-vek-m/album/asperula-arvensis-marinkaroln-i-u-nas-vyhynuly-druh-nebo-jiz-moz/komentare> 2019.
- Novotná, P.: Stanovení barviv vyskytujících se v historických textiliích metodami HPLC a CE. *Diplomová práce*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra analytické chemie. 1998. pp 68.
- Rychlovská, K.: Barvení textilií rostlinnými barvivy. *Bakalářská práce*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 2014. pp 81.
- Smatana, M.: Tajomstvo, ktoré prežilo tisícročie. *Spravodajca Mestského múzea*. 2003. 3-4
- Tichý, L.: Barvy z rostlin: Povídání o přírodních barvivech a jejich využití. *Rezekvítek*, Brno. 1998. pp. 62.

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA

18. časť

Aj v roku 2024 vám prinášame prostredníctvom Spravodajcu Mestského múzea v Rajci (SMM) niekoľko zaujímavých historických informácií a faktov z mestskej kroniky. Taktiež v tohtoročnom výbere môžu čitatelia a záujemcovia o históriu mestečka Rajec nájsť opis miestnych skutočností či faktov z viacerých oblastí ľudskej činnosti, a to nielen z dávnejšieho obdobia dejín mesta, t. j. z doby takpovediac historickej, ale aj z relatívne nevelmi časovo vzdialenej, ktorú si môžu starší súčasníci – obyvatelia Rajca – pamätať z vlastných prežitých skúseností.

Viete napríklad, že...

... Rajec nebol vždy centrom obchodu tejto oblasti?

Obchod totiž závisel od jarmokov a mestečko ich malo povolené až od r. 1604. Vtedy, aj za pričinenia Juraja Thurzu, vydal cisár Rudolf II. mestečku Rajec koncesiu na usporiadávanie a konanie jarmokov. Relatívne výhodná poloha Rajca vytvorila v stredoveku predpoklad jeho rastu. Zriadením mesta Rajec sa postupne všetky remeslá skoncentrovali v rajeckých cechoch. Avšak následným rozmachom Žiliny stratilo mestečko svoj rozhodujúci význam a stavbou považskej cesty ostalo

bokom zásadného diania. Malo to však aj svoju výhodu – lokalita zostala dlhé roky bez podstatných vonkajších zásahov a narušení v svojej takmer autentickej podobe. Postupom času však pôvodný obchod a remeslá zanikli a časť obyvateľstva prešla za prácou do rôznych hospodárskych úsekov a časť do miestneho textilného priemyslu či iných priemyselných odvetví v blízkosti Žiliny.

... obyvatelia Rajca sa v minulosti neustále usilovali o svoju nezávislosť? Ich úsilie trvalo mnoho rokov a zeme-páni až pod vplyvom narastajúceho spoločenského tlaku a následkom nastupujúcej buržoáznej revolúcie zbavili Rajčanov – ako sa píše vo výkupnej listine „v duchu času“ – 1. septembra 1846 poddanstva. Museli však sa tento počin zaplatiť (pravdepodobne formou splátok) na tie časy obrovskú sumu 60 tisíc zlatých. Zmienenu sumu však kvôli následnej revolúcii a zrušeniu poddanstva nakoniec pravdepodobne celú nevyplatili.

... pred 110 rokmi bol aj Rajec bolestivo poznačený začiatkom 1. svetovej vojny? Takto sa o tom píše – dokonca v rajeckom nárečí – v miestnej kronike: „Výroba v súkennej fabrike sa zameráva viac na výrobu vojenských mundúrov a menie na civilnú odev. Robotníci v Madovčíkovej cehelni ako talianski štátni občania odchádzajú. Je 28. júl 1914. Kri-

LISTINA MÁRIE TERÉZIE Z 13.1.1749. TÁTO LISTINA POTVRDZUJE A RATIFIKUJE LISTINU VYDANÚ MATEJOM II. V ROKU 1609, KTORÁ OSLOBODZUJE RAJČANOV OD PLATENIA MÝTA V CELOM UHORSKU

12. ROTA RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDY V ROKU 1921,
ktorej členom bol aj Rajčan Róbert Kolárik

žom cez hracké nacaľujú recaze a stavajú k nim stráže. To sa robí aj na šeckých mostoch. Obecny sluha (hajtman) oznamuje bubnom vyhlásenie vojny a mobilizáciu vojska. Najprv idú dôstojníci, poddôstojníci a vojaci v zálohe, takzvaní rezervisti do roku 32 a to len k infanterii, to jest k spoločnému cisársko-kráľovskému vojsku, keré má právo bojovať mimo hraníc štátu. Ale len krátko po nich rukujú tí isté ročníky aj k honvédom (t. j. členom domobrany za Rakúsko-Uhorsko – pozn. MS), kerí boli už povčuť určení len na obranu koruny Uhorskej a jej hraníc. Hnec s nimi sa rekvirujú aj kone a vozy a k nim pridzefujú chlapvovch nevojakvovch vekove až do 42 rokvoch. V domácnostiach, po uliciach a hlavne na železničnom nádraží je plač a hrozné kvílenie pri lúčení s rukujúcimi. Vzdor týmto dramatickým javom niekerí nainfikovaní maďaróni vykriľujú po uliciach obce „Éljen a haboru!“, čo znamená „Nech žije vojna!“. Obecny hajtman bubnuje a oznamuje, že sa vyhlasuje „štátárium“ – stanné právo. Postupne rukovali vojaci rezervisci až do roku 42 a ostatných nevojakvovch volali k asentírkam až do 50 roku tak, že v obci ostali len starci, ženy a dzeci. Potravín, odzevu a obuvi ubúdalo a postupne ubudlo celkom. Úrady rekvirujú obilie, zemiaky a dobytek a natláčajú občanvovch na upisovanie válečných pôžičiek...“. Veru, nastala ťažká doba. A to mnohí ani netušili, že bude ešte horšie.

... **d'alsie družstvo v mestečku** (okrem rezbárskeho, porov. SMM, 2023) **nieslo názov „Družstvo krajčírskych majstrov a živnostníkov s ručením obmedzeným v Rajci“?** Založili ho v roku 1922 za účasti 24 krajčírov z Rajca. Medzi zakladateľmi boli Silvester Harant (predseda), Lukáš Smatana (2. predseda), Štefan Huljak st., Michal Smatana, Michal Ďurčanský, Michal Vandlíček, Vincent Rybár a iní. O dva roky nato si prenajali budovu hotela Kľak a neskôr si kúpili dom na ulici kap. Jána Nálepku č. 480, kde malo neskôr známe družstvo *Rajčanka* dlhé roky učňovské stredisko. Krajčírí šili spočiatku doma vo svojich dielnach, mali však spoločnú striháreň, do ktorej nosili hotové výrobky a družstvo ich potom hromadne odosielalo na odberateľské miesta. Po r. 1945 družstvo zmenilo názov na „Novodev, výrobné družstvo v Rajci“. Na Nálepkovej ulici bola striháreň, kancelárie družstva a konali sa tu i schôdzky volených orgánov a členské schôdze. Financovala ich Živnostenská banka v Rajci. Na základe mimoriadneho valného zhromaždenia dňa 7. decembra 1957 a na návrh Slovenského zväzu výrobných družstiev

v Žiline, zlúčil sa Novodev s rajeckou výrobnou organizáciou *Rajčanka*, pričom *Rajčanka* bola preberajúcim družstvom. Zlúčenie nadobudlo platnosť od 1. 1. 1958.

... **zakladateľom úspešného rajeckého spevokolu bol Jozef Kállay?** (fotografie zboru nájdete na s. 16) Tento rajecký rodák venoval veľa času, osobného voľna a zdravia vývinu kultúrneho života v Rajci. Podľa zápisnice z r. 1921 bol zvolený za učiteľa v rajeckej škole a po komisionálnych skúškach sa mohol stať aj riadnym organistom. J. Kállay vytvoril najskôr zmiešaný spevokol a z neho potom vybral chlapcov, najmä vysokoškolákov, s ktorými nacvičoval piesne pre rôzne účely a príležitosti. Čoskoro vznikol mužský zbor, ktorý sa postupne zväčšoval a stal sa základom pre kvalitný *Zmiešaný zbor pri osvetovej besede v Rajci*. Zbor sa prezentoval aj na mnohých politických i kultúrnych akciách a slávnostiach nielen v Rajci, ale aj v okolitých obciach a v Žiline. Mnohí Rajčania ale aj všetci tí, čo mali možnosť vystúpenia spevokolu zhliadnuť a vypočuť si ho naživo, dlho spomínali na hlboké zážitky, ktoré v nich skladby a hudobné diela interpretované zborom zanechali. Úspechy spevokolu boli naozaj pozoruhodné, preto sa k nim a zakladateľovi tohto speváckeho telesa vrátíme v niektorom z budúcich pokračovaní nášho seriálu.

... **takpovediac fenomén miestneho rozhlasu, typický pre mnohé slovenské obce a mestečká, Rajec nevynímajúc, nemá dlhú históriu?** Tempo rozvoja spoločnosti a rýchly rast životnej úrovne v 50. a 60. rokoch minulého storočia si vyžiadali jeho vybudovanie najskôr v budove radnice na námestí vo vtedajšej Osvetovej besede v Rajci, kde jej zamestnanci z pracoviska na poschodí budovy denne oznamovali obyvateľom mestečka podstatné a dôležité lokálne správy, prinášali významné informácie a oznamy a dokonca im touto formou ponúkali aj prehľad dennej tlače. V rokoch po integrácii obcí Ďurčiná a Šuja k mestu Rajec boli obe obce na mestský rozhlas napojené. Aj keď v dnešnej dobe pokročilých a vyspelých dorozumievacích technológií pôsobí táto forma poskytovania informácií trochu ako prežitok, stále má svoje pevné miesto v mysliach verných (najmä starších) prívržencov, a v súčasnosti má dokonca pevne stanovené hodiny a podmienky vyhlasovania. Je dôležité uvedomiť si, že v dobe pred sprevádzkovaním miestneho rozhlasu mohli obyvatelia získavať dôležité informácie iba prostredníctvom bubnovania, ktoré upozorňovalo, že človek na to určený tzv. *hajtman*, údermi paličiek na bubon zvolával ľudí na stanovené miesta, a tam im čítal rôzne oznamy a vyhlášky radných pánov. Hajtman musel niekedy aj kvôli zanedbateľnému oznamu obísť celú obec. Kronika uvádza, že posledným hajtmanom, teda bubeníkom, v Rajci bol Adam Šujanský, ktorému obec poskytla byt na prízemí radnice.

Poznámka: Fakty z kroniky uvádzame tak, ako boli zaznamenané. V niektorých prípadoch zápisy upravujeme (najmä kvôli rozsahu), príp. dopĺňame našimi postrehmi a poznámkami (označ. pozn. MS).

PaedDr. Miloslav SMATANA, CSc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave
4x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

RAJECKÝ SPEVOKOL S DIRIGENTOM JOZEFOM KÁLLAYOM V ROKU 1955

V STAROM SMOKOVCI NA PREHLIADKE ĽUT (Ľudovo umelecká tvorivosť) V ROKU 1957

